

SƏADƏT NOVRUZOVA
O.Y.U
Koroğlu Rəhimov45
novruzovaseadet@gmail.com

FREYM KONSEPT TIPLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə freym konsept tipi kimi araşdırılır, onun struktur-semantik, leksik-koqnitiv əsasları müəyyənləşdirilir. Freym konsept tipinin dil-sistem və mədəni-fon əlamətləri də vardır. Dil sisteminin müxtəlif hissələri bir-biri ilə qarşılıqlı şərtlənir və bir-birinə təsir göstərir. Leksik mənə predmeti ifadə etməklə bərabər, mədəni-fon əlamətlərinə də yiyələnir. Mədəni-fon əlaməti leksik vahidin mənası əsasında yaranır. Mədəni-fon əlamətinə malik söz həm mənəni çatdırır, həm də digər konseptual mənələrə malik olur.

Həmçinin məqalədə konseptin leksik- frazeoloji tipi və kontekstdə representasiya vasitələri nəzərdən keçirilir. Yəni dilin leksik-frazeoloji qatına koqnitiv yanaşılır. Frazeologizmlərin denotativ mənələrinin ontoloji səciyyəsi verilir. Frazeoloji vahidlərin konseptual strukturu, onların verballaşması, frazeoloji konseptlərin ontoloji təbiəti açılır (düşüncə şəkli, semantik mənzərə, sxem, freym və ssenari). Tədqiqat göstərir ki, ayrı-ayrı konsept tirləri denotativ situasiyada (əlavə mənələrə qazanmaqla), verballaşma şəraitində meydana çıxır.

Freym idrakın modeli kimi çıxış edir. Bu cəhətdən freym vizual obrazdır. Məkan obrazıdır. Freym xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onun vasitəsi ilə biliklər təsəvvür edilir.

Açar sözlər: konsept, freym, leksik-terminoloji vahidlər, frazeoloji vahidlər, koqnitiv struktur

Konsept - insan şüuruna mənsub olub, fikir fəaliyyətinin qlobal vahidi, dərkətmənin kvantativ strukturlaşmasıdır (1, s.4) Konsept kollektiv şüur vahididir, etnokulturoloji spesifikasiyaya malikdir.

Konsept dilçiliyin yeni bir sahəsinin - koqnitiv linqvistikanın başlıca araşdırma obyektidir. Müxtəlif konseptlər insanın dünya haqqındakı biliklərinin, şüurunun komponentlərini təşkil edir. Konsept insanların idrakında milli-mədəni qavramlar sistemi kimi çıxış edir. Konsept olma statusu onların hər birinin kulturolojiyadan ötrü dəyərə və aktuallığa malik olmasıdır. Bu statusa görə konseptlər xalqın mədəniyyət yaddaşının daşıyıcılarıdır.

Bu kollektiv şüurun, mədəniyyət yaddaşının müxtəlif tipləri mövcuddur. Onlardan biri də freymdir. «Freym» (frama) termini ingilis sözüdür, «ramka», «karkas» mənələrində işlədilir.

Freym bir konsept tipi kimi öz əlamətləri mövcuddur. Freym termin-anlayışından elmin müxtəlif sahələrində istifadə olunur. Linqvistikada freym məkan sisteminin məntiqi-semantik cəhətdən strukturlaşması metodu kimi tədqiq edilir. E.A. Ecova öz tədqiqatını bu istiqamətdə qurmuşdur (2)

Bu məqalənin annotasiyasından məlum olur ki, freym dilin verbal (sözlü) vasitələri ilə sıx şəkildə bağlıdır və şüurun koqnitiv sahəsinə əhatə edir. Freym köməyiylə dil və koqnisia bir çərçivədə birləşir, dil vahidləri (məsələn, leksik və frazeoloji vahidlər) müxtəlif dillərdə simultan sistemə salınır, onların genetik əlaqəsi, struktur müxtəlifliyi və universal fikir səviyyəsi aydınlaşmış olur.

Freym nəzəriyyəsi və onun semantik təbiəti XXI əsrin əvvəllərindən elmdə intişar

tapmış, kütləviləşmiş, interelmi səciyyə kəsb etmiş, linqvistik elmin də müxtəlif sahələrinə inteqrasiya olunmuş, hazırda freym nəzəriyyəsi başlıca olaraq koqnitiv linqvistika, koqnitiv psixologiya, koqnitiv antropologiya elmlərin çərçivəsində öyrənilir. Freymlər nəinki ontoloji aspektdə təsvir olunur, eyni zamanda gerçəklikləri öyrənir yaxud məişəti, nəzəri bilikləri, elmi tikinti materialı, karkas və blok şəklində elmi təchiz və təmin edir.

Müasir linqvistikada freym konsept tipinin tədqiqinin iki yanaşması mövcuddur: 1) linqvokulturoloji yanaşma və 2) semantik-koqnitiv yanaşma. Linqvokulturoloji istiqamətdə dilin kateqoriyaları (mentalitet kateqoriya kimi) və konsept problemi çözülmür, ayrı-ayrı konseptlər dil və mədəniyyət aspektində təhlil olunur. Bu təhlilin əsasını *dil-mədəniyyət-insan-etnos* təşkil edir. Mədəniyyət və insan, mədəniyyət və sivilizasiya bu təhillərdə aparıcı yer tutur (3, 195 s.)

Semantik- koqnitiv yanaşma ilə freym konsept tipinin mərkəzində bir sıra məsələlər durur: insanın dərkətməsi, fikir obrazı, qanadlı işarələr, sem və sözün semantik strukturu, ifadələrin tipik və səciyyəvi xarakteri.

Sistemləşdirmə, sistemə, qaydaya salınma hər hansı bir dil vahidinin bir çox Hind-Avropa dillərində problem olaraq həmişə aktual sayılmış, bu mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın inkişafına və s. kömək etmişdir.

Müasir mədəniyyətlərarası ünsiyyətin qurulmasına əsas dillər kimi rus, ingilis, fransız və türk dili əvəzsiz rol oynayırlar.

XXI əsrdən leksik-terminoloji və frazeoloji vahidlər bir dil işarəsi kimi bu və ya digər xalqlar arasında ümumi ünsiyyət əlaqəsini, münasibətini təmin edən mühüm göstəricilərdəndir.

Həm leksik-terminoloji vahidlər, həm də frazeoloji birləşmələr dilin əsas informativ vahididir. Bu vahidlər vasitəsilə kommunikasiya effektiv şəkllə salınır, adresant və adresatlar arasında aktuallaşma adekvat olur, qarşılıqlı anlaşma elementləri müsbət məcraya yönəlir, müsbət nəticələr verir.

Hesab edirik ki, leksik-terminoloji və frazeoloji vahidlər-ışarədir, xüsusi təbiətə malikdir, dildə və nitqdə onların rolu və funksiyası böyükdür, onların mənasına obyektiv və subyektiv amillər təsir göstərir, kommunikativ proses aktivləşir, həmçinin milli-mədəni və universal semantik əlamətlər uyğunlaşır. Məsələn, bir çox dillərdə frazeologizmin əsas komponenti kimi bədən üzvlərinin adları, məsələn, «baş» sözü (qolova) similtativ sistemdə rus, ingilis, fransız dillərinin materialları üzrə strukturlaşma metodununa görə leksik-semantik məkanda özü üçün freym seçir. Bu freym həmin dillər üzrə 4 semantikada bir-birinə uyğun gəlir: baş: 1.Bədən üzvü. 2.Başlanğıc hissəsi. 3.Başçı, rəhbər. 4.Baş soğan. 1.Часть тела. **2.Начальная часть. 3.Человек, стоящий во главе этого дела. 4. Лук.**

Tutuşdurulan Azərbaycan və rus dillərində həmin leksik freymün uyğun gələn mənalardan savayı, əlavə semantikasi da mövcuddur. Lakin həmin mənalər bir-birindən fərqlənir. Fərqlənən mənalardan biri də leksik freymlərdir.

Yeni məfhum və anlayışın formalaşması yaxud yeni predmetin və leksik freymün qavranılması dilin materialı əsasında həyata keçir. Leksik freym, adəti üzrə, həyatda yaranan yeni predmet və hadisələrlə bağlı olaraq onların adı kimi gerçəkləşir. Leksik vahid kimi freymlər daim ümumiliyə meyl edir. Məfhum gerçəkləşdiyi vaxt leksik vahidin məzmununa çevrilir. Dil və fikir özlüyündə ancaq real həyatın ifadəsi kimi ortaya çıxır. Beləliklə, leksik freymlər predmet və hadisələrin şüurumuzda inikas olunmuş ümumi və mühüm xüsusiyyətlərinin insan düşüncəsində gerçəkləşməsidir, daha doğrusu, konseptuallaşmasıdır.

Dünyanın dil mənzərəsində hər insanın dərkətməsi «informasiya fikri, mülahizəsi, mühakimə və hökm» freym növləri ilə modelləşir. Freym anlayışı sonralar məşhur koqnitiv kateqoriyalara aid edilir. L.M.Vasilyev yazır ki, «koqnitiv kateqoriyalar - bu kateqoriyalar fikir məzmunu, mahiyyəti, şüurda konstruksiya şəklinə düşür, dünyanın bilik modelləri əsasında

modelləşir, dilin strukturunda qeyd edilir, müəyyən olunur» (4., s.163)

Universallıq xüsusiyyəti freym anlayışını təyin edən əsas cəhətidir, freym nəzəriyyəsinin ixtiyarında imkan verilir ki, mədəni intellekt sferaları linqvistika və psixologiyanın sahələri ilə əlaqəli şəkildə öyrənilsin.

1980-ci illərin başlanğıcında Çarlz Fillomor freym semantikasını konsepsiyasını irəli sürür, o, freym anlayışını leksik semantikanın adaptasiyası üçün təqdim edir. Alim aydınlaşdırır ki, freym və semantika hadisələri ümumi, müştərək anlayışlardır. Bu nəzəriyyəyə görə, söz qrup şəklində yaranır, qorunub saxlanılır, anlayış ifadə edir, motivləşir, qarşılıqlı şəkildə sxemləşmə strukturlaşır, bütöv vahid kimi öyrənilir, bunun üçün ümumi bir termindən (freym terminindən) istifadə olunur. Ç.Fillomorun fikrincə, freymlər mətnin, diskursun dərkedilməsi prosesində izah, şərh olunur. Bu zaman freym aktivləşir, o zaman interpretator (şərhdən), mətnin fraqmenti olan fikri üzə çıxarır. Əgər dilin forması və modeli freymlə assosiasiya olunursa, onda mətnə freym aktivləşir. (5, s.64)

M. Minski yazır ki, «freym-bu struktur qabaqcadan təqdim olunan stereotip situasiyadır (6, s.7). Situasiya ümumi fikirlə başa düşülür-bu hərəkət, müzakirə, nəqli, seyriçi obrazdır (vizual obraz freymi). Bu baxımdan freym konkret situasiyanı təqdim edir. Freym - bu koqnitiv struktur və insanın fenomenoloji sahəsidir, real və hipotetik obyektin vasitə və münasibətidir. Freym öz strukturuna görə yuxarı (tema), makropozisiya, terminal, çat –yarıq (terminal iyerarxiya) prepozisiyanı doldurur. Bu, koqnitiv struktur konsepti yaradır, informasiyanın mühümlüyünü tipik və potensial şəkllə salır, bunula konseptlər assosiasiya olunur.(7, s.151)

V.V.Krasnıx yazır ki, freym strukturu dərkətmə kimi dildə koqnitiv baza yaradır. Onun izahında freym-struktur koqnitiv vahiddir, onu klişelər yaradır, (8, s.12)

Freym-bu model biliyin təsviri və ölçüsü üçün (mental reprezentasiya), insanların dünyaya haqqında biliklərini, məlumatları onların yaddaşında qoruyub saxlayır.

Freymin bir sıra növləri vardı: 1) semantik freym sözü dərk etmək, anlamaq mənasındadır. 2) freym-ssenari fikri, ideyanı müzakirə etmək deməkdir.

V.Z. Demyankovanın nəzərincə, freym anlayışı az yaxud çox dərəcədə konvensional təbiətə malikdir və ona görə də mədəniyyətin xarakterini tipikləşdirir (9)

Digər tədqiqatlarda da freym anlayışına koqnitiv model kimi yanaşılır, anlayış sahəsi yaxud situasiya denotativ cəhətdən təyin olunur. Freym konvensional təbiəti dilin leksik-terminoloji və frazeoloji səviyyəsini anlamaq üçün istifadə olunur. Hesab etmək olar ki, dilin leksik-terminoloji və frazeoloji sistemini öyrənməkdə freym metodu müəyyən effekt verə bilər, kontekst və situasiya, dominant ideyaların açılması və gerçəkləşməsində onun rolunu, vasitələrini ortaya çıxarır. Beləliklə, freym anlayışından istifadə olunaraq leksik və frazeoloji vahidlər anlaşılır, dərk edilir və insanın bilik dərəcəsi müəyyənləşir, informasiya əhatəsi dəqiqləşir.

Bu cəhətdən freym informasiyanın sxemidir, yaddaşı təqdim edir, insanlar bu nisbi stereotiplərdən istifadə edir, freym fundamenti, təməli təmin edir, ayrı-ayrı konseptlərin (*ailə, gözəllik, ölüm* və s. konseptlər) əsaslanması üçün baza rolunu oynayır, freymlərin bir-biri ilə əlaqəsi, münasibəti (*ailə və gözəllik konseptlərinin, insan və gözəllik konseptlərinin münasibəti və s.*) üzə çıxır (sxemlər, koqnitiv proseslər, konseptuallaşma aktı bu münasibətləri aydınlaşdırır)

Beləliklə, freym – leksik və frazeoloji səviyyədə strukturu açır, öz sərhədlərini genişləndirir, yeni informasiyanı irəlilədir.

Freym spiral səciyyəlidir: insan bir obraz kimi həyat təcrübəsini yada salır, virtual (həyatı) düşünür, həyat sanki spiral kimi açılır. Struktur informasiya genişlənmiş, inkişaf etmiş freym vasitəsi ilə konkretləşir.

Freym sistem əlaqədir. Freym «yuxarı səviyyəsi»-anlayışdır, hər hansı bir situasiyada

hər zaman dəyişmir, «Aşağı səviyyədə» isə freym yarıqlardan ibarətdir, ancaq konkret nümunələr əsasında uyğunlaşır.

Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, freym insanın koqnitiv biliyinin, təcrübəsinin unikal prezentasiya strukturunu təqdim edir, koqnitiv sahəni, dil və nitq fəaliyyəti prosesini birləşdirir.

Linqvistika elmində bir sıra freym formaları fərqləndirilir. Bunlardan biri leksik freymlərdir. Leksik freym-sözün polisemantik mənasıdır, yəni çoxmənalılıq leksik freymlərin əsas səciyyəvi cəhətlərindəndir (10, s.95-98)

Göründüyü kimi, koqnitiv linqvistikanın ən mühüm məsələlərindən biri koqnitiv struktur, konsept və freymdir. Müasir linqvistikada freym modelləşmə vasitəsi və konsept təhlili kimi özünü göstərir. Freym idrak vahidi kimi müəyyənləşir.

Freym struktur-semantik modelləri müxtəlifdir. Freym nüvə propozisiyası, makropropozisiyası və terminal xüsusiyyətləri hələ linqvistikada yeni olduğu üçün öyrənilməmişdir..

Doğrudur, müasir dilçilikdə dünyanın konseptual xəritəsi, mənzərəsi (konseptosfera) və onun təsviri prinsipləri öyrənilir. Konseptsfəradə koqnitiv struktur bir çox konsept tipləri vasitəsi ilə qurulur: ssenari, skritlər, sxemlər, freym, qeştalt və s. Bu konsept tipləri bir –biri ilə sıx əlaqədədir, bu əlaqələr də tədqiq olunmalıdır.

Deyildiyi kimi, konsept (anlayış, təsəvvür) müasir koqnitiv linqvistikanın əsas tədqiqat obyektini hesab olunur. İlk dəfə «konsept» termindən S.A. Askoldov istifadə etmiş, o, «Konsept və söz» adlı məqaləsində mental yaradıcılıq, təfəkkür prosesinin həmcins obyekt olması məsələlərinə diqqət yetirmişdir (11, s.267-280)

Müasir linqvistikada 3 əsas istiqamət konsept anlayışının mahiyyətini müəyyənləşdirir: 1) linqvistik istiqamət (konsept dil işarəsi kimi), 2) koqnitiv istiqamət (işarənin məzmun tərəfi, mentallıq), 3) işarənin kulturoloji (işarənin mədəni tərəfi).

Koqnitiv linqvistikada bir çox leksik konsept tipləri fərqləndirilir. Bu sahədə ən mühüm təsnifatı A.P.Babuşkin təklif etmişdir: konsept tipləri harda təsəvvür olunur; fikir xəritəsi necədir, konsept-sxem, konsept-hiperonim, konsept-freym, konsept-insayt, konsept-ssenari və kaleydoskopik konsept (1, s.49-54)

Freym leksik konseptdə geniş istifadə olunur. İlk dəfə «freym» anlayışını amerika alimi M.Minski təklif etmişdir (12) O, «silahlı döyüş, toqquşma» freymi üzərində müşahidələr aparmışdır. Bu terminal müxtəlif səviyyələrdə toqquşma, metaforikləşmiş şəkildə döyüş, çarpışma, vuruşma; silahlı toqquşma, hərbi əməliyyat və s. istiqamətlərdə işlədilir. Freym nüvə sahəsi makropropozisiyada, nüvə propozisiyasında, «Silahlı toqquşma» idrakda, şüurda predikativ vasitələrlə (feillə) ifadə olunur: hücum etmək, təqib etmək, məhv olmaq, həlak olmaq, tələf olmaq, puç olmaq, yox olmaq, yaralanmaq; terminal 3-cü səviyyədə: 1) «*Silahlı toqquşma*» freymi çıxış edir: 1) silah və sursat; 2) hərbi texnika, 3) nəqliyyat vasitəsi.

Terminal freymlər (konkret obyektin təsviri). Terminalların səviyyələri: 1, 2, 3, 4-cü səviyyələr. Bu səviyyələr «silahlı toqquşma» freym nüvə sahəsi müasir koqnitiv linqvistikada leksik freym kimi çoxmənalı (polisemantik) söz olduğunu göstərir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, leksik freym strukturunu 2 səviyyədə fərqləndirilir: 1) daxili semantika səviyyəsi; real şəraitdə söz işlənir. 2) dərin səviyyədə-koqnitiv model kimi, gerçəklik, varlıq obyekt mental obraz kimi. Sonuncuda terminal freymlər üzə çıxır.

Anlayış freymində anlayış və situasiyalar təsvir olunur.

Linqvistik freym. Bu freym növündə nəzərdə tutulan konsept dilçilik aspektində şərh olunur.

Konsept tiplərinin linqvistik vasitələrlə verballaşması (isimlə, sifətlə, feillə, təqlidi sözlə). Linqvistik vasitə kimi «silahlı toqquşma» freymini götürək. Nitq hissələri ilə ifadəsinə görə verballaşma (sözlü) aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

Freym konseptinin (silahlı toqquşma məzmununun) ismlə verballaşması: döyüş, döyüşə qabil, döyüş sursatı, döyüşçü, qətlər, döyüş komplekti, atıcı, atıcı hissələri, top, və s.

Freym konseptinin sifətlə verballaşması: hərbi əməliyyat, əsgəri əməliyyat; mübariz, döyüşkən, iradəli, əzmlı və s.

Freym konseptinin feillə verballaşması: vuruşmaq, döyüşmək, məğlub olmaq, qələbə çalmaq və s.

Freym konseptinin yamsılamalarla (təqlidi sözlərlə) verballaşması: taq-taq, şaraq-şaraq və s.

Freymi müəyyənləşdirməyin əsas ölçüləri vardır. Freym yaratma zərurəti yeni anlayışın formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Burada konseptual tamlıq ölçüsü də əsas götürülür. Freym bu ölçü üzrə müəyyənləşdirilməsi üçün hadisə, anlayış və ad arasında asılılıq münasibəti olmalıdır.

Freym sosial həyatdır. Sosial həyatdakı situasiyaları müxtəlif freymlər müəyyənləşdirir. Belə ki, cəmiyyətdə nə baş verirsə, hamısı insanlar, onların müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün göstərdikləri fəaliyyət, məqsəd, qayğı və cəhdləri ilə bağlıdır. Bu mənada insan sosial varlıqdır. Onun başqa predmet və hadisələrlə əlaqə və münasibətləri geniş və çoxcəhətlidir. İnsanın başqa əlaqə və münasibətləri konsept-freymlərlə inikas olunur. Buna görə də konsept-freym hər bir dildə öz adı olur. Məsələn, insan və çiçək: *varislik göstəricisi*, *atribut göstərici*, *çat mənası*, *demon* (prosedura) hər bir freymi bu xüsusiyyətlərinə görə təhlil etmək lazımdır. Freym adı unikal (nadir göstərici) olmalıdır, onlar identifikator rolunu oynamalıdır.

Freym iyerarxiyanı yaradır. İyerarxiya - sözü mənşəcə yunan dilinə məxsusdur. Mənası - hieros müqəddəs, arxe- hakimiyyət deməkdir. İyerarxiya sözü termin kimi elementərin yuxarıdan aşağıya doğru qayda üzrə düzülüşü və yerləşməsi mənasında işlədilir. İyerarxiya termini mənaca konsept, freym sistem ilə tətbiq edilir.

1. Freym «insan və çiçək» çiçək kimi solmaq; İnsan qocalanda çiçək kimi solur (danışqı dilində).

2. Freym «bədən, fizioloji orqanlar və çiçək» Yazıçı təsəvvüründə: Çiçəyin ətri qızın yanaqlarını tərəvətli etmişdi. (S.Əhmədli)

3. Freym «göz və çiçək» Yazıçı təsəvvüründə: Qızın göz yaşları dibçəkdəki çiçəklərin üzərinə tökülürdü. (İ.Əfəndiyev)

4. Freym «əl, qol və çiçək» Yazıçı təsəvvüründə: Qızın qollarının arasında bir dəstə çiçək var idi. Qolları deyəsən yorulmuşdu. (S.Əhmədli)

5. Freym «ürək və çiçək» Yazıçı təsəvvüründə: Ürəyim çiçək kimi əsirdi. (İ.Əfəndiyev)

6. Freym «qan və çiçək» Yazıçı təsəvvüründə: «Çiçək qana boyanmış, ayaq altında əzilib qana bulaşmışdı. (S.Əhmədli)

7. Freym «emosiya, duyğu və çiçək». İnsan çiçəyi iyiləyən zaman emosional cəhətdən zənginləşir.

8. Freym «ölüm və çiçək» İnsan vəfat edəndə və qəbrini ziyarət edən zaman çiçəkdən istifadə olunur.

«İnsan və çiçək» freyminin konseptual ifadə imkanlarını daha da genişləndirmək olardı. Müxtəlif dillərdə bu simvollar da rəngarəngliyi ilə fərqlənir.

Bu freymlər əslində sosial bilikdir. Sosial bilik- insan cəmiyyətinin obyektiv ənənələri və insanların subyektiv məqsədləri barədə bilikdir. Ona görə də sosial həyatın hansı sahəsi olursa olsun, sosial idrak, dərk etmə subyekt və obyektin qarşılıqlı münasibətlərini (insan-çiçək qarşılaşması kimi) əks etdirir, çünki sosial idrakda elmi idrakın subyekt və obyekt arasında kəskin ayrılma yoxdur. Bununla da sosial idrak (insan və çiçək) öncə subyektiv-obyektiv münasibətlərin dərk edilməsi kimi çıxış edir.

Freym konsept tiplərin 2 əlaməti özünü göstərir: 1) universal transformasiya

(çevrilmə) və 2) ümümtürk əlamətləri.

Freym konsept tipi özünəməxsus leksik-qrammatik xüsusiyyətləri vardır. Leksik freym kimi «ağac» (*tree, wooden*) məfhumu və sözü bir sıra xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi özünü göstərir: *bitkidir, çoxillikdir, gövdə və budağı, yarpaqları* vardır.

Freym konsept tipinin dil-sistem və mədəni-fon əlamətləri də vardır. Dil sisteminin müxtəlif hissələri bir-biri ilə qarşılıqlı şərtlənir və bir-birinə təsir göstərir. Leksik mənə predmeti ifadə etməklə bərabər, mədəni-fon əlamətlərinə də yiyələnir. Mədəni-fon əlaməti leksik vahidin mənası əsasında yaranır. Mədəni-fon əlamətinə malik söz həm mənanı çatdırır, həm də digər konseptual mənalara malik olur. Əsas və həlledici mənalar freym vasitəsi ilə başqa cür təzahür edir. Bu fikrə əsaslanaraq, göstərə bilirik ki, həqiqətən də hər bir sözün leksik mənası əsas və həlledicidir, sonradan yaranan freym semantika dərkətmə anının təzahürüdür.

Beləliklə, tədqiqat nəticəsində aşağıdakıları ümumiləşdirmək olar:

Leksik freym mənasında şüurda inikas olunmuş predmet və hadisələri xarakterizə edən, onları eyniləşdirməyə və ayırmağa imkan verən bir çox xüsusiyyətlər mövcuddur.

Freym mədəni fikrin məzmununu situasiya vasitəsi ilə duyur, anladır, «sirrini açır». Freym sistemi həmişə sosial gerçəkliyin olmasına öz təsirini göstərir.

Freym idrakın modeli kimi çıxış edir. Bu cəhətdən freym vizual obrazdır. Məkan obrazıdır. Freym xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onun vasitəsi ilə biliklər təsəvvür edilir. Anlayış, bilik, məlumat freym seyrici obraz edementidir. Məsələn, *Bakı şəhərinin seyrici obrazı*. Bakı haqqında anlayış, bilik və məlumatların verilməsi (Freym konsept tipindən istifadə etməklə)

Beləliklə, freym bir konsept tipi kimi müxtəlif situasiyalarda empirik gerçəklik fraqmentlərini kökündən dəyişdirərək yeni formaya salır.

Ədəbiyyat

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. 103 с.
2. Ежова.Е.А Фрейм как метод структурирования логико-семантического пространства систем. Электронный научно-практический журнал «Современные научные исследования и инновации» Москва **2013, № 10**
3. Маслова В.А Лингвокультурология. Москва, 2001
4. **Васильев.Л.М.** Семантические, грамматические и когнитивные категории языка: Актуальные проблемы современной филологии: **Уфа, 1997**
5. **Филлмор.Ч** Фреймы и семантика понимания. Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XXIII. Москва «Прогресс» 1988
6. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва: Энергия, 1979
7. Макаров М.Л. Интерпретативный анализа дискурса в малой группе. Тверской гос. ун-т, Тверь, 1998.
8. Красных.В.В Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) **Москва, 1998**
9. Демьянков.В.З Краткий словарь когнитивных терминов. Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996
10. Грудева.Е.А, Кизилова .Н.И Лексический фрейм как тип лексического концепта (На примере фрейма "Вооруженное столкновение") Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 6.(72) Ч. 3. С.

11. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Academia, 1997. - с 267-280.

С. Новрузова

**Фрейм, как один из типов концепции
Резюме**

В статье рассматривается понятие фрейма, как одного из типов концепции, определяются его структурно-семантические, лексико-когнитивные основы. Концепция фрейма также имеет языковые и культурно-фоновые признаки. Различные части языковой системы взаимосвязаны и влияют друг на друга. Указывая на предмет лексического смысла, он также имеет культурные и фоновые черты. Культурный фонный знак основан на значении лексической единицы. Слово, которое имеет культурное происхождение, передает значение, а также имеет другие концептуальные значения.

В статье также рассматривается понятие лексического типа и средства представления (презентации) в контексте. Другими словами, лексико-фразеологический слой языка является когнитивным. Дана онтологическая характеристика денатурированных значений фразеологизмов. Концептуальная структура фразеологических единиц, их вербализация, онтологическая природа фразеологических понятий (воображение, семантический ландшафт, схема, структура и сценарий). Исследование показывает, что отдельные концептуальные типы появляются в денотативной ситуации (в дополнение к), в условиях вербализации.

Фрейм выступает в качестве модели познания. В этом смысле фрейм представляет собой визуальное изображение. Образ места. Одной из характерных черт фрейма является то, что с его помощью осуществляется знание.

Ключевые слова: концепт, фрейм(структура), лексико-терминологические единицы, фразеологические единицы, когнитивная структура

S. Novruzova

Frame as one of the concept types

Summary

The article deals with the concept of a frame as one of the types of concepts, defines its structural-semantic, lexico-cognitive bases. The frame concept also has language and cultural background features. Different parts of the language system are interconnected and influence each other. Pointing to the subject of lexical meaning, it also has cultural and background features. The cultural background sign is based on the meaning of the lexical unit. A word that is of cultural origin conveys a meaning, and also has other conceptual meanings.

The article also discusses the concept of lexical type and the means of presentation (presentation) in context. In other words, the lexical and phraseological layer of the language is cognitive. The ontological characteristics of the denatured meanings of idioms are given. The

conceptual structure of phraseological units, their verbalization, the ontological nature of phraseological concepts (imagination, semantic landscape, scheme, structure and script). The study shows that separate conceptual types appear in a denotative situation (in addition to), in conditions of verbalization.

The frame acts as a model of knowledge. In this sense, the frame is a visual idea . The idea of the place. One of the characteristic features of the frame is that with its help knowledge is understood.

Key words: concept, frame (structure), lexical and terminological units, phraseological units, cognitive structure

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 26.07.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Cahangirov Fikrət tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.